

DİVAN ŞİİRİNDE TUĞRA TAVSİFLERİ

Doç. Dr. Ahmet MERMER

Gazi Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Hayata bakışta iki dünyadan söz edilir; biri beş duyuyla algılanan dünya, diğeri sanatın dünyası. Bu iki dünya açısından Divan edebiyatı, diğere edebiyatlara göre, daha soyuttur. Divan edebiyatı, sanatın dünyasını tercih etmiş bir edebiyattır. Divan şairleri için, hüner ve marifet ön plandadır. Bu edebiyatta hüner, eşyanın veya olayın çeşitli edebi sanatlarla adını değiştirmek ve onun daha mükemmel, daha güzel, daha heyecan verici benzerini bulmaktır. Divan edebiyatında sanat, çeşitli teşbih unsurlarına yaklaşmak ve onu ifadeye çalışmaktır. Şiir sanatının esprisi, kendi mâhiyetinden kaynaklanan her şeyi, kendi özellik ve yapısına uygun şekilde kullanıp kullanmadığına dayanmaktadır. Divan şairleri, aynı konuyu ortak benzetmelerle mümkün olduğu kadar değişik imajlarla ifade etmeye çalışmışlardır. Bu bakımdan divan şiiri imajlarla yüküldür.

Şiirlerde imaj, süsleyici unsur olduğu kadar, fonksiyonel unsurdur da. işte biz de, imajın süsleyici ve fonksiyonel özelliğini yansıtan tuğra üzerine yazılmış şiirler üzerinde durduk. Tuğra, şiirlerde Leit-motif, yani esas unsurdur. Tuğranın şekli özellikleri göz önüne alınarak yer yer fermanla birlikte Osmanlı hanedanının maddî ve manevî gücü dile getirilmiştir. Söz konusu şiirlerde ortak özellikler bir bir sıralandı ve kendi aralarında mukayese yapıldı. Osmanlı'nın sanat ve ihtişamını gösteren şiirler incelendi.

Anahtar Kelimeler:

Sanatın dünyası, imaj, Divan şiiri, Estetik ve Tuğra

GİRİŞ

Hayata bakışta iki dünyadan söz edilir; biri beş duyuyla algılanan dünya, diğeri sanatın dünyası. Bu iki dünya açısından divan edebiyatı, diğer edebiyatlara göre, daha soyuttur. Bugüne kadar divan edebiyatı hakkında verilen olumsuz görüşlerin bir kısmı, bu iki dünyayı göz önüne almamalarından kaynaklanmıştır. Divan edebiyatı, sanatın dünyasını tercih etmiş bir edebiyattır. Divan şairleri için, hüner ve marifet ön plandadır. Bu edebiyatta hüner, eşyanın ya da olayın çeşitli edebî sanatlarla adını değiştirmek ve onun daha mükemmel, daha güzel, daha heyecan verici benzerini bulmaktır. Divan edebiyatını az çok tanıyanlar bilirler ki, divan şairlerinin daima başvurdukları bir takım hayal ve teşbih kalıpları vardır. Hatta, bu konuda acemi şairler güçlük çekmesin diye geçmişte istiare, mecaz ve teşbih lügatleri hazırlanmıştı (*Erünsal 1988*). İşte divan edebiyatında sanat, bu teşbih unsurlarına yaklaşmak ve onu ifâdeye çalışmaktır. Divan şairleri de, bu ortak teşbih unsurlarından yararlanarak kendinden önce veya çağdaşlarına karşı üstünlüğünü göstermeye çalışmışlardır.

Şiir sanatının esprisi, kendi mâhiyetinden kaynaklanan her şeyi, kendi özellik ve yapısına uygun şekilde kullanıp kullanmadığına dayanmaktadır. Divan şairleri, aynı konuyu ortak benzetmelerle mümkün olduğu kadar değişik imajlarla ifade etmeye çalışmışlardır. Bu bakımdan divan şiiri imajlarla yüklüdür. Şiirin en önemli unsurlarından biri olan imaj, Day Lewis'in basit tanımıyla "Kelimelerle yapılmış bir resimdir" (*Lewis 1961,18*). Divan şairleri, duygu ve düşüncelerini şiirleştirirken varlıkların ya da eşyaların dış görünüşüne önem verdikleri kadar, kelimeler arasında zihinsel bir takım gizli ilişkiler de kurmaya çaba sarf etmişlerdir (*Kaplan 1976,392*). Bu düşüncemizi doğrulayan birkaç örnek:

Nâilî-i Kadîm (Ö.1666):

Mestâne nukûş-ı suver-i âleme hakdık

Her birini bir özge temâşâ ile geçdik

"Dünyadaki varlıkların, hallerin nakışlarına, resimlerine kendimizden geçercesine baktık, her

birini bir başka seyirle geçtik" (*İpek'ten, 1990,242*).

Nedim (Ö.1730):

Ne bu nev-nakş-ı tirâzende Nedîmâ yoksa

Üstâd'i kalemim hâme-i Erjeng midir

"Ey Nedim! Bu süslü yeni nakış nedir? Yoksa kalemin ustası Erjeng'in kalemi midir?"(*Niha<i>*, 1338,142).

Divan şairleri, şiirlerinde zaman zaman resme temayül gösteren orijinal tablolar da çizmişlerdir. Örneğin,

Her taraf dan şu'le-sâz oldu nihâl'i ergavân

Bağa ateş düşdi sandı eyledi bülbül figân

"Beyitte baharın gelişi anlatılmaktadır. Bir film şeridi gibi düşünecek olursak, bağ önce gayet sakin, görüntü sabit haldedir. Film makinesi çalıştırılınca tabiat birden bire hareketleniyor. Erguvan fidanı kırmızı çiçekleriyle etrafa ışıklar saçmaya başlıyor, aynı anda etraftan orkestra halinde bülbül sesleri yükseliyor" (*Kurnaz, 1997,530*).

Şiirlerde imaj, süsleyici unsur olduğu kadar, fonksiyonel unsurdur da. İşte, biz de imajın süsleyici ve fonksiyonel özelliğini yansıtan t u ğ r a üzerine yazılmış şiirleri bu araştırmamıza konu edindik.

Konuya geçmeden önce, söz konusu edeceğimiz şiirlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, tuğra'nın kısaca tarihsel gelişimini ve özelliklerini vermemiz gerekmektedir. Oğuz hakanlarının hakimiyet sembolü olarak "ok" ve "yay" şeklinde başlayan, Osmanlı hükümdarlarının işaret ve imzası olan t u ğ r a , köken itibariyle Türkçe bir kelime olup Farsça ve Arapça'ya Türkçe'den geçmiştir. Hükümdarın mührü ve imzası olan tuğraya, İranlılar n i ş a n , Araplar d a t e v k î ve a l â m e t adını vermişlerdir. Osmanlı padişahlarının isimleri ve imzaları "ok" ve "yay" şeklinden daha ileri düzeyde gelişme göstermiş, sonra da, yüksek bir sanat eseri olarak muhteşem tuğralar çekilmiştir (*Ali, 1333,53-58; Deny, 1961,18 ; Uzunçarşılı, 1941,101 ; Orgun, 1949,219 ; Turan, 1969,66-67; Binark, 1969,6-9; Bayramoglu, 1976,17-37 ; Umur, 1980 ,56; Pakalın, 1983,695 ; Kütükoğlu,*

1994,71). Osmanlı-Türk hattatlarının bir grafik sahnesi olan tuğra dört bölümden ibarettir:

Sere: Tuğranın alt tarafında bulunan ve padişah ile babasının adının ve "şâh, hân, el-muzaffer dâima" kelimelerinin yazıldığı kısım.

Beyze: Tuğranın solunda bulunan ve genellikle "bin ile han" kelimelerindeki "nun" harfinin meydana getirdiği iki kavis.

Tuğ : Tuğranın üst tarafında elif harfini andıran üç dik çizgidir. **Zülf** ya **da Zülfe** de, tuğların yanlarında flama şeklindeki kıvrıklardır.

Kol ya da hançer: Beyzelerin devamı olan ve "el-muzaffer" kelimesinin üzerinden geçerek tuğranın sağma doğru paralel bir şekilde uzanan iki çizginin adı (*Deny, 5 ; Orgun,1949,219 ; Umur, 1980,25 ; Pakalın, 1983,525-529 ; Kütükoğlu, 1994,71*).

TUĞRA TAVSİFLERİ

Divan şiirinde pek çok divan şairi yaşanan hayatın bir yansıması sayılan "nişan", "tevki", "ferman" ve "tuğra" kelimelerine az da olsa birer teşbih unsuru olarak beyitlerinde yer vermişlerdir. Örneğin Sâbit(ö.1712) şu beytinde " âşğın âh çekmesi" ile "tuğra çekme" arasında ilgi kurmuştur:

*Tuğrâ-yı âh çekmeğe müştak idi gönül
Sultâri'i aşkdan sana izn oldı var çek*

"Gönül, âh tuğrasını çekmeğe can atardı. Aşk sultanından sana izin çıktı var çek" (*Pakalın,1983,529*).

Başka şairlerde de, genellikle tuğra, şekil benzerliğinden hareketle "Sevgilinin kaş" için benzetme unsuru olmuştur:

Fazlı (ö.1563)'nin,
*Beât'i zer' nişan üstinde bir tuğrâ'yi garrâdur
O ebru' yi siyeh kim çehre-i tabana yazmışlar*

"O siyah kaş parlak yüze çizmişler, (sanki) altın işlemeli fermanın üstünde bir gösterişli tuğradır" (*Onay, 1992,169-170*).

Bakî (Ö.1600)'nin,
*Emrine râm oldılar sultâri'i aşkun kâinat
Kaşların tevki u tuğra çekdiler ahkâmına*

"Dünya, aşk sultanının emrine itaat etti. Onun hükmüne senin kaşların tuğra çekti" (*Küçük, 1994,383*).

beyitleri birer örnektir. Bu örnekler ve benzerleri dışında birkaç divanda tuğra üzerine kurulu bazı şiirlere rastladık. Bunun üzerine Çağatay ve Osmanlı şairlerinin divanları ile İran şairlerinden önde gelenlerinin divanlarını taradık. Pek çok divan incelemesinden sonra şu on şiiri bulduk. Tuğra konusu yönünden ilk olma özelliğini taşıyan, XV. yüzyıl şairlerinden Necâtî Bey (ö.1509)'in Şehzade Mahmud (Ö.1507) için yazdığı "Nişan" redifli kaside (*Mermer, 1997,199-208*), XVII. yüzyıl şairlerinden Cevrî (ö.1654)'nin Sultan İbrahim'in tuğrası için üç nazmı (*Ayan, 1981,138-139*) ; Nâilî-i Kadîm (ö.1666)'in Sultan IV. Mehmed'in tuğrasını çizen Defterdar Ahmed Paşa'ya yazdığı kaside (*Alpaslan, 1993,127-133*), Nâbî (ö.1712)'in Vezir Ca'fer Paşa ve Halep valisi Abdi Paşa'ya yazdığı iki kaside (*Bilkan, 1997,133-135*), Edirneli Kâmî (ö.1724)'nin Sultan II. Ahmed'e yazdığı kaside (*Yazıcı, 1998,11-12*), Neylî (ö.1673)'nin Mustafa Paşa'yı övdüğü Müzeyyel gazeli (*Erdem, 1992,204-205*) ve XVIII. Yüzyıl şairlerinden Seyyid Vehbî (ö.1737)'nin Sultan III. Ahmed'e yazdığı kasidedir (*Dikmen, 1990,69-72*). Bu örneklerden kolayca anlaşıldığı gibi tuğra, Osmanlı hanedanına sunulan örneklerde karşımıza çıkan bir motiftir. Gayemiz, bu şiirleri, araştırmamızda ayrı ayrı serh etmek değildir. Tuğranın şekli ve fonksiyonel özellikleri, bu şairlerin şiirlerinde nasıl algılanmış, nasıl dile getirilmiş olduklarını ve tuğranın medhiye için, bir teşbih unsuru olduğunu sergilemektir.

Kasîde, esas itibarıyla övgüye dayalı bir şiir formudur. Ele aldığımız şiirler de, birer medhiyedir. Memdûhu (övukeni) överken ana motif tuğradır. Bunu şiirlerin redif ve başlıklarından da, anlamak mümkündür: Necâtî bey'in kasidesi "Nişan" rediflidir. Nâbî'nin kasîdelerinde "Medh-i Tuğrâ-yı Hâkânî Bâ- Sitâyiş-i Vezîr-i Zî-şân Ca'fer Paşa ..."; "Tavsîf-i Tuğrâ-yı Garrâ-yı Abdî Paşa" ; Cevrî'nin nazmlarında "Der- Ta'rif-i Tuğrâ-yı Garrâ Bâ-Fermân" ... başlıkları yer almıştır. Edirneli Kâ-

mi'nin kasidesindeki başlık da şudur: "Der- Hakkı Tuğrâ-yı Sultân Ahmed".

Tuğra ve Ferman, Necâtî Bey, Nâbî'nin kasideleri ve Cevrî'nin nazımları ile Neylî'nin müzeyyel gazeline bir bütün halinde; Nâilî-i Kadîm ve Seyyid Vehbî'nin kasidelerinde n e s i b; Edirneli Kâmî'nin kasidesinde m e d h bölümünde tavsif edilmiştir.

Sanatın dünyası.yani estetik dünya.fizikî dünyadan ontolojik bakımından farklıdır. Fizikî dünya gerçektir, buna karşılık sanat bu anlamda bir gerçeklik taşımaz. Sanat eserinde realite aramaz, onda başka bir değer ararız.yani o şiir ya da tablonun güzel olup olmadığını sorarız, onlarda güzellik değeri ararız. Değerlendirmeye aldığımız şairlerin şiirlerinde tuğra , fermanın bir alâmeti, imzası olduğu kadar, şekli bakımından onu tamamlayan motif ve süsüdür de:

*Zahir yüzünde ahsene-i eşkâle mâ'sadak
Ma'nâ yüzünde çarh'i melâyik'siper nişan*

Necâtî-21/13

"Tuğra, şekil bakımından şekillerin en güzelinin toplandığı yer, anlam yönünden meleklerin arkasına saklandığı siperdir."

*Hahhezâ tuğrâ'yı garrâ'yı şeh-i vâlâ'nişân
Resmâ nânî'i Hazret'i Sultân İbrahim Han*

Cevrî-XLII/1

"Yüce makam sahibi padişahın gösterişli tuğrası , Hazreti Sultan İbrahim'in adının resmi ne güzel".

*Ne tuğra şekl-i matbu ında var bir özge keyfiyyet
Ki gelmiş zülfesinden zülf'i Nâhid perişanı*

Nailî/ 8

"Bu öyle bir tuğradır ki, şeklinin güzelliğinde ayrı bir nitelik vardır ve zülfesinden Nâhid'in dağınık saçları meydana gelmiştir".

*Habbezâ sûret-i tuğrâ'yı hümâyün'simâ
Tarz'i garrâ'eser-i hazret'i Cafer Paşa*

Nâbî-8/1

"Padişah tuğrasının görünümü ve Hazreti Cafer Paşa'nın eseri ne güzel"

*Habbezâ taze nişâri'i garrâ
Eser4 hazret'i 'AbdîPaşa*

Nâbî-19/1

" Hazreti Abdî Paşa'nın eseri ve orijinal, ne güzel bir tuğra".

*Nişâri'i devlet ol tuğrâ'yı garrâ'yı ferah'bahşâ
Ola tâ zîver-i dibâce-i her hükm-i sultânı*

Kâmî-8/21

" Devlet nişanı sayılan, güven veren, o güzel tuğra, Sultanın her emrinin süslü önsözü olsun".

*Te'âle'llâh zihî tuğrâ'yı garrâ'yı cihân'bânî
Ki hüsn-i ihtira"i resmi hayran eyler insanı*

Seyyid Vehbî-8/1

"Allah yüceliğini artırsın, hükümdarın gösterişli tuğrası ne güzel! Resminin benzersiz güzelliği insanı hayran eyler".

Padişah ve şehzadelerin fermanı nereye ulaşır-sa.orası için kanundu. Ferman, aynı zamanda padişah ya da şehzadenin gücünün bir nişanesi sayılmıştır. Divan şiirinde söz konusu edilen peygamberler içerisinde Hz. Süleyman'ın yüzüğü üstünde "Allah" kelâmı yazılıdır. Bu yüzükle Hz. Süleyman dünyaya hükmetmiştir. Bu inanç çerçevesinde, sözünü ettiğimiz şiirlerin bazılarında şairler, tuğra ile Hz. Süleyman'ın yüzüğü ve mührü arasında ilgi kurmuşlardır:

*Teşbih olmasaydı Süleyman yüzüğüne
Halka musallat olmaz idi bu kadar nişan*

Necâtî-21/3

"Tuğra, Hz. Süleyman'ın yüzüğüne benzetilmeseydi, halkı bu kadar emri altına alamazdı".

*Nola başdan başa mülk-i cihani eylese teshir
Ki tevki'inde var hâsiyet-i mühr-i Süleymânı*

Cevrî-XLIV/3

"Cihan mülkünü baştan başa elde etse, şaşılmaz. Çünkü onun tuğrasında Hz. Süleyman'ın özel mührü vardır".

*Ne tuğra bir mutalsam genc-i ikbâl-i şehensâhî
Sezâdur virse hükm-i şevket-i mühr-i Süleymânı*

Kâmî-8/11

"Ne güzel tuğra ki, şahlar şahmın bahtının büyü bir hazinesidir. Hz. Süleyman'ın heybetli hükümünü karşılama uygundur.

*Temâşâ itmeyenler resmine baksın da seyr itsün
Müsahhar'saz'i ins ü cin olan mühr-i Süleyman'ı*

Seyyid Vehbî-8/2

"İnsan ve cinleri emri altına alan Hz. Süleyman'ın mührünü görmeyenler senin resmine (tuğrana) baksın da seyretsin".

*Nişâri'i câhına ins ü peri münkâd olup dâ'im
Müsahhar eyleye mühr-i Süleyman gibi dünyâyı*

Neylî- G. 193/9

"Makamının alâmetine (fermanına) insan ve periler boyun eğip Hz. Süleyman'ın mührü gibi, daima dünyayı hükmü altına alsın".

Aşağıdaki beyitlerde görüleceği gibi, tuğra ile tavus kuşu arasında ilgi kurulmuştur. Divan şiirinde ve söz konusu şiirlerde tavus kuşu, renkli bir manzara göstermesi, kanatlarının güzelliği ve gezip dolaşması gibi özelliklerle ele alınmaktadır. Tavusun bir cennet kuşu olduğu inancı da, hakimdir:

*Hindûstânî almağ için dem-be-dem virür
Tâvûs gibi kendüzine zîb ü fer nişan*

Necâtî- 21/22

"Tuğra, Hindistan'ı almak için, tavus kuşu gibi, kendisine zaman zaman süs ve parlaklık verir".

*Lajiverd ile yazılsa san rüm-i tâvûsdur
Çekseler ahun ile şekli olur zerrin keman*

Cevrî-XLII/5

"(Tuğra) lacivertle yazılsa tavus kuşunun tüyü san, altın suyuyla yazsalar altından yapılmış kemana benzer".

*Sevâdı zull'i şeh'perr-i hümâ'ji evc-i isti'lâ
Sefîdi dâğ'i reşg-i beyzct'i tâvûs'i cevânî*

Nailî- /15

"Siyahı, yükselmenin en yüksek yerindeki devlet kuşunun (Hümâ) en uzun kanadının gölgesi; beyaz kısmı, gezinen tavusunun yumurtasının kiskanma alametidir".

*Görüp perrende tâvûs'i mülemma' bâl ü per san,'
dım*

*Münakkaş karnesinden beyze-i tuğrada elvanı
Nâilî/18*

"Nakışlı kaleminin ustalığı ile tuğranın beyzesine işlenmiş renkleri, süsleri görüp uçan parlak renkli bir tavus ve kanat zannettim".

*Ki yazmış bi muhâbâ anı tâvûs'i mürekkeble
O düstûra mükerrem ol seza-var-ı cihân'bânî*

Nailî- /19

"Kanun ve nizam üzere hareket eden ve cihanın bekçisi padişaha lâıyk olan o vezir, çekinmeden bu tuğrayı tavus renkli bir mürekkeple yazmış".(Tavusî mürekkep, içine konan maddeler dolayısıyla ıslıl ıslıl görünen mürekkebe denir).

*Reşk ider beyzasına beyza-i tâvûs'i bihişt
Bend olur zülfesine 'ukde-i zülf'i havra*

Nâbî- 18/3

"(Tuğranın) beyzesi, cennet kuşunun yumurtasını kısındırır, ahu gözlü güzellerin zülfünün düğümü, (Tuğranın) zülfesine bağlanır. (Tuğranın beyze denilen iki kavsin içinde kalan beyaz kısımların şekil itibariyle yumurtayı andırması göz önüne getirilirse, beyit daha iyi anlaşılır)".

*Ne tuğra dihrübâ zîbende bir tâvûs'i ra'nâ kim
İder ta'lîm mürğârî'i bihişte semt-i cevânî
Kâmî- 8/10*

"Ne güzel tuğra! O gönül alan, süslü ve güzel bir tavus kuşu ki, cennet kuşlarına gezinme yerini gösterir".

Tuğranın bölümlerinden biri de sere'dir. Sere tuğranın sahibi padişah ya da şehzadenin adının yazılı olduğu yerdir. Şairler bu kısmı şu beyitleriyle dile getirmişlerdir:

*Nakş itdi sinesinde iki padişah adın
Virse 'aceb mi feth ü zaferden haber nişan*

Necâtî- 21/16

"Sinesinde (tuğranın seresinde) iki padişah adı yazıldı.tuğra fetih ve zaferden haber verse şaşılmaz. (İki padişah adından maksat, şehzadenin adı ile babasının adıdır)"

*Goncesidür zinet'efzâ'yı riyâz'i saltanat
Ol kafes olmuş hümâ'yı devlete bir âşiyân
Cevrî-XLII/3*

"Saltanat bahçelerinin süsünü artıran, gonca-sı olan o kafes, devlet hümâsımm yuvası olmuş".

*Ne kafesdür o kafes kim heves-i vaslı ile
Bî- karâr olmadadur evc-i hevâ üzre Hümâ
Pâdişâhun kafes içindeki nâmun görsün
Kafese girdüğünü münkir olanlar 'Anka*

Nâbî-18/8-9

"O kafes (sere) öyle güzel bir kafestir ki, kavuşma isteğiyle devlet kuşu göğün üstünde kararsız kalmaktadır. İnanmayanlar (kafirler) padişahın kafes içindeki ismini görsünler de, Anka'nın kafese girdiğini anlasınlar".

*Kafesi ma'bed'i mürğârî'i bihişt
Beyzalar beyza-i mürğ-ı 'Anka
Kafesi râh'nümâdur ki ider
Hüsni bülbül gibi kalbi şeydâ*

Nâbî-19/4-5

"(Tuğranın) kafesi (seresi) cennet kuşlarının mabedi, bezeler de, Anka kuşunun yumurtasıdır. Kafesi(seresi) yol göstericidir. (Onun) güzelliği bülbül gibi gönlü şaşkın eder".

*Hümâdur gûyiyâ gelmiş per açmış zer kafes üzre
Firâz'î kürsî'î hattında resm-i nârri'î sultânî*

*O kürsî hod adalet kasr'î 'Anka âşiyânıdır
Kerem şübbâki devlet ianesi şevket nigîndânî*

Seyyid Vehbî-8/3-4

"Yazının (buyrukların) üstünde sultan adının görünüşü, sanki devlet kuşu gelmiş,altın kafes üstünde kanat açmış (gibidir). O kürsü adalet, Anka kuşu'nun yuvası kerem ağı; devlet yuvasının heybeti de, yükük kutusudur".

Tuğranın gövdesi sayılan ve "bin" ile "han" kelimelerindeki "nun" harfinin meydana getirdiği iki kavse beyze dendiğini yukarıda belirtmiştik. Şairler, bazı beyitlerinde bezelerin güzelliğinden, işlenmiş renklerden söz etmişlerdir:

*Şemşîr ki oldı şeh'per-i şâhin-i saltanat
Bir heyzedür ki gösterür andan eser nişan
Necâtî-21/8*

"Kılıç, saltanat şahininin büyük kanadı, beyze de o saltanat şahininin izidir."

*Beyza beyzâsı 'ayn'î âftâh'î pür' zîya
Zülf-e-i zîbâsı reşk-i sünbül-i bâğ-ı cinân
Cevrî-XLII/2*

"Parlak güneşin gözü beyaz beyzesidir. Süslü zülfesi de, (güzellikte) cennet bağının sünbülünü kıskandırır".

*Bu tevki -i hümâyûnda o zerrîn'bezye-i zîbâ
Sipîhr-i devlet'î iclâlin olmuş mihr-i rahşânî
Cevrî-XLIV/4*

"Padişah tuğrasında o süslü, altından çekilmiş beyze, güçlü devlet göğünün parlak güneşi olmuş".

*Görüp perrende tâvûs'î mülemma hâl ü per san,'
dım*

*Münakkaş hanesinden beyza-i tuğrada elvanı
Nailî/18*

"İşlemeli kaleminin ustalığıyla tuğranın beyzesine işlenmiş renkleri, süsleri görüp uçan parlak renkli bir tavus ve kanat sandım".

*Bezalar devr-i felek gibi mefîn ü muhkem
Bir biri içre letâfetde çekilmiş ber'Câ*

*Nedür ol beyzadaki dâ'ire-i ruhanî
Nedür ol zülfedeki çîn u hani'î müstesna*

Nâbî-18/4-5

"Bezeler feleğin dönüşü gibi sağlam, (kavisler) birbiri içine uygun ve güzellikle çekilmiş. O bezedeki rûhânî daire, o zülfedeki güzel büklüm nedir"?

*Ne tuğra beyza-i hemvârnun meftûndur Bihzâd
Ne beyza devrinün cerh oldı ser'gerdân u hayranı*

Kâmî-8/14

"Ne güzel tuğralUygun düşmüş beyzene Bihzâd âşıktır. Ne güzel Beyze! Felek senin kavsinin hayranı oldu".

*Biri biri içinde bezyalardan anla kim eflâk
O tuğranun olur ser'geşte-i mazmuna fermanı
Bulur onunla fer ü tâb u revnak beyza-i İslâm
İder ol beyzadan pervâz mürğ-ı hükm-i hâkânî*

SeyyidVehbî-8/13,16

"Birbiri içine geçmiş bezyelerden felekleri anla. O senin tuğran ferman mazmununun hayranı oldu. Hakana ait buyruk kuşu o bezeden uçar, İslâm'ın bezyesi ondan ışık alır".

Tuğranın hançeresinden de, şu beyitlerde bahsedilmiştir:

*Çâk ider sîne-i ârâmını ehl-i nazarun
Her biri hançerenün hançer-i ser'tîzâsâ
Nâbî-18/6*

"Hançerenin her biri keskin haçer gibi, görüş sahiplerinin huzurlu göğsünü parçalar".

*Hançere her biri hançervârî
Gamze-i yâr gibi müstesna*

Nâbî-19/7

"Hançerenin her biri, hançer ve sevgilinin gamzesi gibi benzerlerinden üstündür".

*O nâzik hançere kim hançer ile farkı yok kaiea
Miyân'î beyzadan çekmişdir anı dest-i sultanî*

Seyyid Vehbî-8/9

"O ince hançerenin hançerle hiçbir farkı yok. Onu, sultanın eli beyzenin ortasından çekmiştir".

Devlet, saadet, feth gibi mefhumlar ile deniz arasında ilgi kurulmuştur. Bu ilgi vesilesiyle bazı beyitlerde tuğra, gemi ve kayığa benzetilmiştir:

*Bâd'î murâd ile dolidur iki bad'bân
Oldı meğer sefîne-i feth ü zafer nişan*

Necâtî-21/10

"İki yelken arzu, istek rüzgarıyla doludur, sanki tuğra, fetih ve zafer gemisi oldu".

Üç sütün ile budur keşti-i Nuh
Satr'i ferman ana mevc-i derya

Nâbî-19/8

"(Tuğra) üç direğiyle Nuh'un gemisidir, denizin dalgaları da, fermanın satırıdır".

Ne tuğra bir musanna' keşf-i bahr-i saadet kim
Zafer düşünde güya bâd'bân'i ibret elvanı

Kâmî- 8/12

"Ne güzel tuğra! Mutluluk denizinin süslü gemisi, zafer rüyasında, sanki renkli ibret yelkenidir".

Ne tuğra üç direkli keşf-i deryâ'ji devlettir
Sütunlarla mülâhuk zülfeler âlât'i bi canı

Seyyid Vehbî-8/7

"Ne güzel tuğra! Devlet denizinin üç direkli gemisidir, sütunlarla bitişik zülfeler cansız aletleridir".

Ayrıca, yukarıda Nâbî'nin beytinde de, görüldüğü gibi, bazı beyitlerde fermanın satırları deniz dalgaları ile savaşta saf saf dizilmiş askerler olarak telakki edilmiştir:

Güya ceng imeğe saflar düzer sütür
Bayraklar ile önce alemler çeker nişan

Necâtî-21/14

"Femandaki satırlar sanki, savaşmak için, (askerler) saflar dizer; bayraklarıyla tuğra da, (ordunun) önünde sancaklar tutar".

Görünür kasr'i şehân gibi leb-i deryada
Mevc-i satr-ı berât üzre binâ'yı tuğra

Nâbî-18/14

"Tuğranın şekli, ferman satırlarının dalgası üzerinde, derya kenarındaki sultanların köşkü gibi görünür".

Bazı beyitlerde tuğra ile kozmik, nebat ve harflerle de, benzerlikler kurulmuştur:

Tevki üne hilâli şebîh idemez güneş
Altın kalemler ile ider gerçi zer'nişân

Necâtî-21/26

"Güneş, altın kalemlerle altın işlemeli tuğra yaptığı halde, yine hilali senin tuğrana benzetmez".

Bakılsa âfât'b'i pür'su'a' -ı burc'i 'izzetdür
Leb'â'leb hâme-i zerrin ile ahun kalerrî'dânı

Nailî/11

"Bakılsa, bu tuğranın, yücelik burcunun par-

lak ışıklı bir güneşi olduğu görülür. Onu yazanın altın kalemligi, ağzına kadar altın kalemlerle dolu .

Emrûd şekl olmaz idi ey nihâl-i luf

Olmasa bâğ-ı saltanatında semer nişan

Necâtî-21/30

"Ey iyilik, güzellik fidanı (Şehzade)! Senin saltanatının bahçesinde meyve Olmasa, tuğra armut şeklinde olmazdı".

Beyazında nümâyân merdüm-i mfm-i Muhammeddir

N'ola andırsa ol tuğrâ'yı garrâ çeşm-i hübanı

Nailî-/10

"(Tuğranın) beyaz kısmında, yani tuğrada yazılı olan Muhammed sözünde m i m harfinin göz bebeği görünmektedir. Bu haliyle bu güzel gösterişli tuğra, güzellerin gözünü andırsa bunda ne var"? (Tuğra sülüs yazısıyla yazılırdı. Bu yazıda m i m harfinin ortası açıktır).

Şu beyitte de tuğra ile sultanın çadırı arasında ilgi kurulmuştur:

Ne tuğrâ ol huçeste'nânî'i sultân üstine güya

Kurulmuş bir muazzam çettri-ı vâlâ'yı cihârî'bânî

Kâmî-8/13

"Ne güzel tuğra! O, sultanın uğurlu adının üstüne sanki, cihanın bekçisi olan hükümdarın yüce çadırı kurulmuş".

Bunların dışında tuğranın çekilişi, fermanın katlanması gibi özellikler de bazı beyitlerde söz konusu edilmiştir:

Başın sarar eteğine mektüb olur varur

Bir parmağ ile ey nice iklim açar nişan

Necâtî-21/12

"Ferman, aşağıdan yukarı doğru dürülüp mektup olarak gönderilir ve parmak işaretiyle pek çok ülke almır.[Ferman, k o z a k denilen iki parçadan oluşan silindir kaba konur. İnce, uzun biçimiyle kozak- parmak arasında ilgi kurulmuştur. (Kütükoğlu, 1994, 161)]

Çekerlerdi mukaddem gerçi kim fermana tuğra

Şeh-i mu'ciz' kalem tuğrada icra etti fermanı

Seyyid Vehbî-8/18

"Tuğrayı fermana önce çekerlerdi. Usta kalemin önde geleni tuğra ile fermanı geçerli kıldı".

Divan-ı Hümayûn mensubu olup da, tuğra çekenlere **tuğrakeş**, mensup olmadığı halde, padişahın arzusuyla ya da kendi arzusuyla tuğra resmeden hattatlara da **tuğranüvis** denildiğini son tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer (ö.1946)'in naklinden öğreniyoruz (*Derman, 1982,16'24*)• Tuğranüvis terimini Nâbî'nin şu beytinde görmek mümkündür:

Nâni'i şâhenşehe ta'zîminden

Olmağın levha'nüvis-i tuğra

Nâbî-19/11

"Şahlar şahmın adına saygısından tuğra sayfasını yazmış olmakla..."

Ferman kelimesinin tek başına değil, padişaha ya da şehzadeye ait olduğunu belirten "Fermân-ı âlişân", itibarının yüksek olduğunu gösteren "Fermân-ı celilü'l-kadr" gibi terkipler (tamlamalar) içinde kullanıldığını görüyoruz (*Kütükoğ'lu, 1994,99*). Terkip halinde değilse de, Necâtî, kasidesine "izzet ve saâdet'le başlamıştır:

Ey 'izzet ü sa'âdet ile mu teber nişan

Vey nâni'i pâdişâh'i cihâna makarr nişan

Necâtî-21/1

"Ey ululuk.mutlulukla (hükmü) geçerli olan ve cihan padişahının adının yazılı olduğu ferman"!

Necati'nin kasidesinde yer alan t e g a z z ü l ü ü, yani konuya uygun bir gazeli ile Neylî'nin müzeyyel gazeli inde tuğra ile sevgilinin kaşı, gamzesi ve zülfü arasında ilgi kurulmuştur:

Çekdi çevirdi kendüyi ey sîm-ber nişan

Müşgîn kaşuna benzemek ister meğer nişan

Necâtî-21/37

"Ey ak sîneli (güzel)! Tuğra kendini çekti çevirdi.her halde senin misk gibi siyah kaşına benzemek ister".

Zülfüne benzemek ile küllî vücûh ile

Ey dil'rübâ kenarda olur meğer nişan

Necâtî-21/42

"Ey gönül alan (sevgili)! Galiba, tuğra her bakımdan senin zülfüne benzediği için, (fermanın) kenarında olur".

Hemişe İdm-ı zülfî meşk ider tuğra-yı garrâyı

Sebak virmiş meğer Lâmiyyesinden ana Tuğrâyî

Neylî-G.193/1

"Zülfünün lamı gösterişli tuğrayı meşk eder, meğer Tuğrâyî, ona Lâmiyye kasidesinden ders

vermiş. (Tuğrâyî-ö.1120- nin Lâmiyyetü'l-Acem adlı kasidesi), (*Katip Çelebi, 1972,1537-1538*).

Çeker tuğrayı menşura cemâle gamzeden şemşîr

Şeh-i hüsnüm gözine kesdürür 'uşşâk'i şeydâyı

Neylî-G.193/2

"Kılıç gamzeden cemel(yüz güzelliği) fermanına tuğrayı çeker, güzellik sultanım divane âşıkları gözüne kestirir".

Nişânâsâ tağutmuş turrezin levh'i cebin üzre

Berât'i hüsnî tevkfa düşürmüş şimdi sevdâyı

Neylî-G.193/3

"Alnın üstüne kakülünü tuğra gibi dağıtmış, şimdi gönül, güzellik fermanını tuğraya düşürmüş".

SONUÇ

Osmanlılar, sanat eseri nitelikli belge üretmiş, nâdir medeniyete sahiptirler. Osmanlılarda işlevin, sanatın ve ihtişamın bir arada görüldüğü belgelerin en başta geleni fermanlar ve onların imzası olan tuğralardır. Bu medeniyetten nasibini alan ve o medeniyete katkıda bulunan Divan şairleri, bu sanat ve ihtişamı yazdıkları şiirlerde göstermeye çalışmışlardır.

Yukarıdan beri parça parça değerlendirmeye çalıştığımız şiirlerde daha çok ortak motiflere ağırlık verdik. Çünkü, Divan şairlerinin dili ve üslubu genellikle birbirine benzer. Kasidelerde vurgulanan "adalet, âsâyiş, cömertlik ve kahramanlık" gibi, sultanların maddî ve manevî gücünü tuğranın şekil ve görüntüsüyle sanatkârâne bir biçimde dile getirmişlerdir. Tuğra, ele aldığımız şiirlerin anahtarıdır. Şiirlerde daha çok tuğranın estetik yapısı ağırlıktadır. Tuğra ve ferman, bu şiirlerde gözlem ve çağrışımlar tekniği ile işlenmiştir.

Şiirler, hem anlatım tekniği yönünden hem de biçim-öz kaynaşması ve şekil bütünlüğü açısından incelendiğinde Necâtî'nin "Nişan" redifli kasidesi, diğerlerine göre, daha seçkindir. Bu kaside aynı zamanda bu konuda yazılan ilk kasidedir. Diğer şiirler de yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, konu itibarıyla kayda değerdir.

KAYNAKLAR

- ALİ, (Miralay Mütekaidi) (1333), "Tuğrâ-yı Hü-mâyûn" **Tarih-i Osmânî Mecmuası**, 43 (Nisan), 53s.,44(Haziran),109-125 s.
- ALPASLAN, Ali (1993), "Bir Tuğra Tavsifi" **Türk Dili**, 500(Agustos), Ankara, 127-133 s.
- BAYRAMOĞLU, Fuat (1976), "Tezhipli ve Padişah Onaylı Fermanlar" **Kültür ve Sanat**, 2(Haziran), İstanbul, 17-37 s.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), (Haz.), **Nabî Divanı**, İstanbul.C. 2, 1349 s.
- BİNARK, İsmet (1969/1970), "Osmanlı Padişahlarının Mühür ve Tuğraları" **Onasya Mecmuası**, C.5,50,6-9 s.
- BOYDAŞ, Nihat (1999), "Osmanlı Tuğralarına Eleştiri Açısından Bir Bakış", **Osmanlı**, C.XI, 76-83 s.
- DENY, J. "Tuğra" **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, C. 12/2,5 s.
- DERMAN, M. Uğur (1982), "Tuğralarda Estetik" **İlgi**, XVI/33 (Mayıs), İstanbul, 16-24 s.
- DİKMEN, Hamit (1990), (Haz.), **Seyyid Vehbî ve Divanı'nın Tenkidli Metni**, Doktora Tezi, Ankara.
- ERDEM, Sadık (1992), (Haz.), **Neylî ve Divanı**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İsparta.
- ERÜNSAL, İsmail E. (1988), "Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbîh'i" **The Journal of Ottoman Studies**, İstanbul.
- İPEKTEN, Haluk (1990),(Haz.), **Nâilî-i Kadîm Divanı**, Ankara, 504 s.
- KAPLAN, Mehmet (1976), "Cenab Şehabeddin'in Şiirlerinde Pitoresk" **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, C. 1, 578 s.
- KATİP ÇELEBİ (1972), **Keşfü'z-Zünûn**, İstanbul, C. 2.
- KURNAZ, Cemal (1997), "Divan Şiirinde Resim Temayülü" **Türküden Gazete**, Ankara, 699 s.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), (Haz.), **Bakî Divanı**, Ankara, 472 s.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1994), **Osmanlı Belgeleri Dili**, İstanbul.
- LEWIS, Day (1961), **The Poetic Imaga**, London.
- MERMER, Ahmet (1997), "Necâtî Bey'in Nişan Kasidesi" **İlmî Araştırmalar**, 5, İstanbul, 199-218 s.
- NİHAD, Halil (1338-1340),(Haz.), **Nedim Divanı**, İkdam Matbaası, İstanbul, 374 s.
- ONAY.Ahmet Talat (1992), **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara,500 s.
- ORGUN, Zarf (1949), "Tuğralarda El- Muzaffer Daima Duası ve Şah Unvanı Şehzade Tuğraları Mehmed H'nin Tuğra ve Mühürleri" **Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, 5, İstanbul, 219 s.
- PAKALIN, Mehmed Zeki (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, C.3, 784 s.
- TARLAN, Ali Nihad (1963), (Haz.), **Necâtî Beg Divanı**, İstanbul, 557 s.
- TURAN, Osman (1969), **Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 478 s.
- UMUR, Süha (1980), **Osmanlı Padişah Tuğraları**, İstanbul, 56 s.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1941), "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruklara Dair" **Belleten**, Ankara, 101 s.
- YAZICI, Gülgün Erişen (1998), (Haz.), **Edirneli Kâmî ve Divanın Tenkidli Metni**, Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

DESCRIPTIONS OF ROYAL STAMPS IN CLASSICAL OTTOMAN POETRY

Assoc. Prof. Ahmet MERMER

Gazi University

Faculty of Science and Letters,

ABSTRACT

Two worlds are spoken of in viewing life; one is the world experienced through five senses, the other is the world of arts. In terms of these two worlds, Classical Ottoman Literature is more abstract than other types of literature, it is the literature that preferred the world of arts. For the poets of this literature, skill and dexterity are of the utmost importance. In this type of literature, the skill is to change the names of things or phenomena by means of various types of metaphor, and to discover more perfect, more beautiful and more exciting aspects of those things and phenomena. The art in Classical Literature is to approach various metaphoric properties and try to express them. The goal of poetry is to make sure that a metaphor is properly used for the structure and essence of the thing and phenomenon in question. Poets tried to express the same object with similar metaphors using as many various images as possible. In this respect, Classical Poetry abounds in images. Images in poetry are not only ornamental but also functional properties. Therefore, this study investigates poems written about royal stamps reflecting the ornamental and functional properties of images. Royal stamp is "leit- motif, that is the main property in such poems. Besides the formal properties in royal stamps material as well as spiritual power of Ottoman dynasty were occasionally expressed. Common points in poems in question are listed one by one, and comparisons are made among themselves. Classical poets tried to show in their poems the art and magnificence of the Ottomans.

Key Words:

The world of arts, Images, Classical Ottoman Poetry,
Aesthetics, Royal Stamps

ОПИСАНИЯ МОНОГРАММ СУЛТАНА В ДИВАННОЙ ПОЭЗИИ

Доц. Др. Ахмет МЕРМЕР
Университет Гази
Факультет Естественных и Гуманитарных Наук

РЕЗЮМЕ

При взгляде на жизнь мы говорим о двух мирах, первый мир, познаваемый при помощи пяти чувств и второй мир - мир искусства. С точки зрения этих миров Диванная литература по сравнению с другими видами литературы более абстрактна. Диванная литература это литература выбравшая мир искусства. Для поэтов Диванной литературы мастерство и искусство были на первом месте. В этой литературе мастерство заключается в замене имен вещей и явлений при помощи литературного искусства и найти их еще совершенные, еще прекрасные, еще волнующие метафоры. Искусство в Диванной литературе это поиск аллегорий и их описание. Изюминка искусства поэзии заключается в правильном использовании всего, что вытекает из сущности вещи в соответствии с особенностями и структурой самой вещи. Поэты Диванной литературы пытались выразить одну и ту же тему при помощи похожих метафор и по мере возможности различными образами. В этом плане Диванная литература изобилует образами.

В поэмах образы являются наряду с компонентом украшения функциональными структурами. В данной работе анализируются стихи, посвященные монограммам султана, которые отражают декоративные и функциональные особенности образа. В стихах тема монограммы является лейтмотивом, т.е. главной темой. Описывается духовная сила и могущество Османской династии на основе внешних особенностей монограммы и временами фермана. В данных стихах были перечислены общие особенности и сравнены между собой. Поэты Диванной литературы пытались отразить искусство и величие Османской империи в своих стихах.

Ключевые слова:

Мир искусства, Образ, Диванная литература, Эстетика и монограмма